

jointhistory.net

# JOINT HISTORY LAB

Vodiči za kritičko razumevanje prošlosti i sadašnjosti

Podgorica  
2026.

# SADRŽAJ

- |           |                                                                                    |       |
|-----------|------------------------------------------------------------------------------------|-------|
| <b>01</b> | Analiza zajedničke prošlosti kroz multiperspektivnost<br>SANJA RADOVIĆ             | 1-4   |
| <b>02</b> | Značaj izučavanja kontroverznih tema u nastavi istorije<br>IGOR RADULOVIĆ          | 5-8   |
| <b>03</b> | Razumevanje kolektivnih trauma<br>ANA MIRKOVIĆ                                     | 9-13  |
| <b>04</b> | Emocije, identitet i proizvodnja konflikta<br>RADOJE CEROVIĆ                       | 14-18 |
| <b>05</b> | Prepoznavanje manipulacije prošlošću u medijima<br>VLADAN MIĆUNOVIĆ                | 19-23 |
| <b>06</b> | Klik na prošlost - Kako se istorija „pakuje“ za digitalni svijet?<br>ENES PUĆURICA | 24-27 |



## ANALIZA ZAJEDNIČKE PROŠLOSTI KROZ MULTIPERSPEKTIVNI PRISTUP

*Sanja Radović je istoričarka i projektna asistentkinja u JHP-u. Doktorirala je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Njen naučni rad usmeren je na Hladni rat, diplomatsku istoriju, istoriju Jugoslavije i globalne društvene fenomene 20. veka. Posедуje bogato iskustvo u nastavi na svim nivoima obrazovanja. Trenutno je fokusirana na izazove nastave istorije u digitalnom dobu, a posebno na načine na koje se tehnologija i inovativne nastavne prakse mogu da integrišu u istorijsko obrazovanje, sa naglaskom na multiperspektivnost.*



Verovatno se do sada niste susretali sa idejom multiperspektivnosti, a istorija vam je predstavljana jednostrano i linearno, iz perspektive jednog naroda – vašeg sopstvenog. Istorijски udžbenici pojednostavljaju istorijske događaje, i po pravilu daju jednostrana tumačenja i objašnjenja. Međutim, može li se složena istorijska stvarnost razumeti ako se posmatra isključivo iz jedne perspektive, bez uvažavanja pogleda drugih?

U čuvenom filmu Rašomon (1950), japanskog reditelja Akira Kurosava, umetnički je predstavljen problem kojim ćemo se baviti nadalje u tekstu – događaj (u ovom slučaju zločin) se nepobitno dogodio, ali iz perspektive svedoka dobijamo četiri različite verzije i ne možemo nijednoj u potpunosti pokloniti poverenje, jer sve zvuče podjednako uverljivo. Slično je sa istorijom, dok su činjenice nepobitne (na primer, rat se dogodio, neko je ubijen, potpisan je ugovor), mi ih možemo interpretirati na različite načine, ne iz zle namere, već prosto iz razloga što proizvode različite posledice po naše živote. Tako uzroke

nekih istorijskih događaja možemo drugačije tumačiti u zavisnosti od pozicije iz koje ga posmatramo; ujedno, svi mi imamo određene moralne i vrednosne sudove koji utiču na našu perspektivu, kao i različita lična iskustva i društvene uslove u kojima živimo, a koji nas oblikuju i nužno ograničavaju u razumevanju. Naša nacija ili religija kao početna tačka u tumačenju po pravilu sužava našu perspektivu, jer nas navodi da sve posmatramo kroz interese naše zajednice. Međutim, mi znamo da je istorija mnogo kompleksnija od jednostranog tumačenja. Istorija je mozaik različitih perspektiva i svakoj moramo dati zaseban glas. Da bismo iskoračili iz te samodovoljne pozicije, moramo da srušimo mentalne kulise sopstvenih svetova (unutar sopstvenih umova) i upoznamo se sa perspektivama drugih.

Pogledajmo sada šta se dešava kada se multiperspektivnost u potpunosti isključi i kada se istorijska slika namerno distorzira.

## **Dezintegracija prošlosti: Kako su komšije postale neprijatelji**

Na prostoru Jugoslavije, nekada zajedničke države živeli su narodi koji su decenijama delili istoriju, jezik i kulturu, sve dok početkom 1990-ih godina nije započeo proces potpunog redefinisanja sadašnjosti, ali i prošlosti. Raspadom zajedničke države urušili su se ne samo politički, ekonomski i društveni temelji, već i način na koji se gleda na istoriju i istorijske činjenice.

Zamislite jednu veliku kuću u kojoj je decenijama živelo više porodica. Delili su zajedničko dvorište, zajedno su radili, stvarali i slavili su zajedničke praznike. Onda su jednog dana počele podele – neki stanari odlučili su da samovoljno prisvoje delove kuće ne pitajući druge kako se osećaju u vezi sa tim. Preko noći, kuća i dvorište su podeljeni prema „istorijskim granicama“. Jedni su nasilno prisvojili određene prostorije, dok su druge isterali. Treći nisu želeli nigde da idu. Da bi ovo bilo moguće, propaganda oslonjena na istorijske falsifikate i izmišljene narative, morala je da od dojučerašnjih sunarodnika napravi istorijske neprijatelje.

Nije se promenila istorija, promenio se način na koji se ona sagledava. Prvi korak u prekrajanju istorije bio je prigušiti glasove drugih i oduzeti im svaki legitimitet i značaj. Posledica je bila pojava različitih istorijskih „istina“ i isticanje naizgled nepomirljivih razlika među različitim narodima. Jedna perspektiva – perspektiva sopstvene nacije koja je uvek u pravu, postala je jedina ispravna i moguća.

Tako je devedesetih „naša“ strana uvek bila žrtva, a „drugi“ je uvek predstavljen kao dželat. Nije bilo ničega između, svet

je bio binaran. To nije slučajno jer se samo na taj način – isključivošću koja ne dozvoljava pitanja – mogao postići efekat koji se želeo, a to je mobilizacija ljudi oko ideje mržnje prema drugima.

Kada učite istoriju često ćete videti ne samo da se verzija jednog naroda predstavlja kao jedina moguća, već se negiraju i razlike unutar iste nacije – pa se tako pozivi na narodnu sabornost („svi kao jedan“) veličaju kao da su svi misli isto ili težili jednom istom cilju. Nema prostora za drugačije glasove, naprotiv, nesaglasje se vidi kao problem, a takvi ljudi se predstavljaju kao otpadnici jer ruše monolitnu sliku – da su svi želeli isto. Međutim, da li je realno i moguće i potrebno misliti – isto? Uvek postavljajte sebi to pitanje kada osetite da vas neko prisiljava da prihvatite stav koji je propaganda modelovala tako da izgleda da – izbora nema.

## **Multiperspektivnost na delu – mobilizacija vs. otpor**

Pogledajmo sada kako možemo da primenimo multiperspektivnost na jednom jednostavnom primeru – ratu. Istorijske lekcije često glorifikuju rat i poziv da se brani otadžbina, izostavljajući pojedinačne sudbine iz šire slike. Odlazak u rat se predstavlja kao sam po sebi razumljiv čin, a ne lični izbor. Narativi o ljudima koji odbijaju da idu u rat su negativno obojeni, a takvi pojedinci često su proglašavani izdajnicima. Međutim, zašto je problem ako neko ne želi da ide u rat? Na primer, ukoliko neki mladić želi da studira, drugi već ima porodicu i decu i ne želi da strada u ratu, treći ima stare roditelje o kojima mora da brine i njegovi roditelji ne žele da izgube sina jedinca? Multiperspektivnost u istoriji

ne znači samo različite nacionalne perspektive već i različita legitimna drugačija viđenja nasuprot jednom dominantnom (propagandnom) koji zahteva uniformno i unisono opredeljivanje.

Da bismo razumeli kako to izgleda, pogledajmo sledeći primer. Analiziraćemo različite perspektive različitih životnih izbora i način na koji ih istorija tretira.

Zamislite da nema interneta i mobilnih telefona. Imate samo TV Dnevnik i priče iz vašeg okruženja. Do vas dolaze jednostrane informacije o tome šta se zaista dešava u ratu. Preovlađuje propaganda koja navodi da su „naši“ ugroženi i da moramo da branimo sopstvena „ognjišta“ i „nejač“. Društveni pritisak da se ide u rat raste i predstavlja se da izbora nema. Svi muškarci moraju da idu u rat.

- Ako imate samo jedan izvor informisanja koji na jedan način definiše „patriotizam“ i „muškost“ koliko imate prostora za drugačiji stav?
- Da li je odlazak u rat uvek stvar izbora ili je nekad stvar inercije („svi idu, moram i ja“)?

Sada zamislimo nekoga ko je otišao u rat, bilo iz lične želje bilo iz osećaja dužnosti. Ubrzo shvata da ne želi da učestvuje u ratu i ubijanju civila i razaranju gradova, i odlučuje da dezertira i da se vrati kući.

- Da li je odluka da se ne puca u dojučerašnje komšije čin izdaje ili čin lične hrabrosti i moralnog integriteta?
- Kako se oseća onaj ko „beži“ od rata dok njegovi vršnjaci ginu, ukoliko je društveno očekivanje da se učestvuje u ratu?

Sada zamislimo nekoga kod od početka odbija da ide u rat i zauzima jasan antiratni stav, i čak kreće da javno zagovara i promoviše ideje protiv rata i poziva druge da odbiju da nose uniformu i pušku.

- Kako država i društvo gledaju na takve pojedince?
- Da li oni mogu nesmetano i bez kazne da iznose takve stavove javno?

Dakle, naš cilj je da ukrstimo različite perspektive. Ne želimo da zauzimamo stav ko je bolje postupio, ko je u pravu, ko je „heroj“ i „izdajnik“ – to su sve propagandne matrice koje nemaju veze sa običnim ljudima i realnim životnim sudbinama.

Međutim, kada se pišu istorijske lekcije, u njima se zauzima vrlo jasan stav – rat se opravdava, a iz istorije se brišu svi koji su imali drugačije viđenje. Ako rat posmatramo isključivo kroz prizmu onih koji su pucali jedni na druge, dobijamo iskrivljenu sliku u kojoj je nasilje jedini legitiman odgovor na društvene krize i probleme. Međutim, primenom multiperspektivnosti otkrivamo da su oni koji su pobjegli iz rata ili oni koji su protestovali protiv rata, zapravo druga strana medalje. Njihov izbor je moguće gledati kroz prizmu aktivnog odbijanja da učestvuju u razaranju sopstvenog i tuđih društava.

Istorija nas uči šta se dogodilo, ali nas multiperspektivnost uči da razumemo zašto su ljudi donosili različite odluke – i da su te odluke podjednako legitimne (ukoliko nisu usmerene protiv drugih ljudi). Samo na taj način – celovitim sagledavanjem složene istorijske stvarnosti, možemo u potpunosti da razumemo šta se dogodilo, i još važnije,

kako da sprečimo da se slične stvari ponove.

## **Istoriju selektuju pobednici**

Zašto multiperspektivnost? Prethodni primer nam pokazuje koliko je istorija slojevita i kako ne možemo donositi lake zaključke posebno u situacijama kada nemamo dovoljno znanja i podataka. Zapitajte se koliko često ste u istorijskim udžbenicima videli priče i iskustva ljudi koji se nisu uklapali u glavne narative? To se ne mora odnositi samo na ratove, već i na druge istorijske epizode.

Koliko često ste čuli glasove žena, majki, dece, starijih ljudi, različitih etničkih, religijskih, seksualnih i drugih manjinskih grupa? Čini se kao da mnoge grupe ljudi nisu postojale u čitavim epohama, a istina je zapravo da im istorija nije dala glas.

Jedan od razloga zašto nemamo multiglasje u istoriji je nedostatak istorijskih izvora – često se nije smatralo važnim da se beleže iskustva pojedinaca i grupa koje nisu učestvovala ravnopravno u društvu i koje nisu imale nikakvu političku ili ekonomsku moć. U nekim slučajevima, glasovi određenih grupa su namerno i sistematski brisani kako bi se obezbedilo jednostrano viđenje. Ukratko, istorija je selektovano pamćenje – često ste čuli krilaticu da istoriju pišu pobednici, a tačnije bi bilo reći da istoriju selektuju pobednici. Oni biraju šta će ostati u zvaničnim verzijama, iako za nas istoričare, ostaje dosta materijala da napišemo mnogo celovitije verzije. To se posebno odnosi na savremeno doba u kome ima pregršt istorijskih izvora, i nemoguće je kontrolisati jednostrane verzije na način na koji je to bilo moguće u ranijim epohama.

Međutim, važno je da podvučemo da

uvažavanje različitih perspektiva ne znači otvaranje vrata relativizaciji istorije – ne može svako da kaže za sebe da ima pravo na svoju „istinu“. Istorijska istina je zasnovana je na proverljivim činjenicama, ali posledice različitih istorijskih događaja mogu biti različite za različite grupe ljudi. Istorijske činjenice moraju da budu uvažene i to ne samo one koje nam se dopadaju – već sve. Ukoliko vam neko predstavlja istorijsku istinu koristeći se samo malim brojem istorijskih dokaza to je siguran znak da se upustio u falsifikovanje istorijskih događaja kako bi ih prilagodio svom viđenju stvarnosti.

## **Zamka jednostavnosti: Zašto „suviše jasno“ znači opasno?**

Najvažnija stvar koju možete da usvojite posle čitanja ovog vodiča jeste uporno postavljanje pitanja, a posebno tamo gde primetite da su stvari suviše jasne. Ako vam je sve iz prve jasno i logično i ne osećate da tu može postojati još nešto, obično je signal da je ta previše jednostavna verzija namerno tako predstavljena da bi sakrila mnogo važnija pitanja.

Ako se vratimo na devedesete (i slične konflikte), nikada nije pravo pitanje „ko je u pravu?“, već:

- Kako ovaj događaj vide „oni drugi“?
- Zašto im je ta perspektiva važna?
- Kako manipulacija prošlošću utiče na moju današnju reakciju prema njima?

Samo analizom zajedničke prošlosti iz više uglova možemo sprečiti da ona ponovo postane oružje u budućnosti. ■

## ZNAČAJ IZUČAVANJA KONTROVERZNIH TEMA U NASTAVI ISTORIJE

Igor Radulović je profesor istorije sa više od deset godina iskustva, uključujući četiri godine (2021–2025) u Međunarodnoj školi u Harlemu (Holandija). Od 2016. godine aktivan je u projektima tranzicione pravde i suočavanja s ratnim nasljeđem. Koautor je nagrađivanog projekta Učenje istorije koja to još nije (Nagrada za globalni pluralizam 2019) i doprinio je izradi brojnih priručnika i publikacija o nastavi istorije vezano za sukobe 90-ih, antiratne pokrete, ratne zločine i socijalno-emocionalno učenje. Ostaje posvećen inovativnoj nastavi istorije usmjerenoj na pomirenje.



Da li ste se ikada zapitali zašto pojedine istorijske teme i danas izazivaju snažne emocije, rasprave, pa čak i podjele? Nasljeđe prošlosti i njen uticaj na sadašnjost u velikoj mjeri određuju način na koji se istorijski događaji doživljavaju danas. Upravo zbog toga, mnoge od tih tema nose snažnu emotivnu dimenziju i u nastavi istorije često se prepoznaju kao kontroverzne. Riječ je o pitanjima koja podstiču intenzivna osjećanja i otvaraju prostor za različita, nerijetko suprotstavljena tumačenja u društvu.

Primjer jedne teme koja se i danas doživljava kontroverznom, a ima šire implikacije, jeste kolonijalna prošlost velikog broja evropskih država. Ta tema je i danas izvor rasprava, koje su najčešće usmjerene ka pitanju da li se kolonijalizam treba posmatrati kao period ubrzanog ekonomskog i kulturnog razvoja kolonizovanih prostora ili je to period kada su ovi prostori bili izloženi nasilju i eksploataciji. Rasprave o uklanjanju spomenika kolonijalnim ličnostima, ali i promjene sadržaja udžbenika, pokazuju da kolonijalizam nije samo tema

prošlosti, već pitanje koje i danas izaziva snažne emocije i duboka neslaganja. Iako se pojam kontroverzne teme može odnositi na širok spektar sadržaja, svako društvo ima određena istorijska pitanja koja su posebno osjetljiva i jasno prepoznata kao kontroverzna.

### Oblikovanje vrijednosnih sistema

Primjera kontroverznih istorijskih tema ima puno, jer živimo u svijetu u kojem su rasprave o prošlosti stalno prisutne u javnom prostoru. Istorija se ne uči samo da bi se razumjelo šta se nekada dogodilo, već i da bi se bolje shvatilo društvo u kojem danas živimo. Upravo zbog toga, učionica istorije treba da bude prostor u kojem se o takvim temama razgovara otvoreno i promišljeno, a ne mjesto gdje se iste izbjegavaju.

Istraživanja istraživača sa Univerziteta Stanford ukazuju na to da sve države imaju periode takozvane „teške istorije“, čiji se odjeci snažno osjećaju u sadašnjosti i razotkrivaju duboka

neslaganja u vezi sa kolektivnim identitetom i vrijednostima. Mladi ljudi koji dolaze u dodir sa ovim temama moraju biti svjesni da različita tumačenja prošlih događaja ne pokazuju manjkavosti određenog društva, već samo ilustruju njegovu kompleksnost.

Jedan primjer koji može pomoći u razumijevanju ovakvih sporova jeste istorija Sjeverne Irske, gdje su decenijama duboko ukorijenjeni konflikti između različitih zajednica oblikovali društvene odnose, percepciju identiteta i političku situaciju. Različita sjećanja na iste događaje dovela su do dugotrajnih podjela koje su vidljive i danas. Ovaj primjer pokazuje kako istorija može uticati na vrijednosne sisteme društva i zašto je njena obrada često osjetljiva, ali i neophodna.

Za prostor bivše Jugoslavije, primjer koji ima znatno veću relevantnost jesu ratovi koji su se tokom 1990-ih godina dogodili na tom području. Ovaj period snažno utiče na živote generacija koje danas odrastaju na ovom prostoru, jer je prisutan kroz porodične priče, medije, javni diskurs i svakodnevne razgovore. Stoga se smatra jednom od najkontroverznijih i najosjetljivijih tema u nastavi istorije. Različita tumačenja događaja iz ovog perioda često izazivaju neslaganja, ali istovremeno otvaraju prostor za dublje razumijevanje prošlosti i njenog uticaja na sadašnjost. Njegova složenost i osjetljivost dodatno se potvrđuje rezultatima istraživanja sprovedenog 2017. godine među nastavnicima sa prostora Zapadnog Balkana, gdje nastavnici istorije iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije jasno navode da je ovo tema koju im je najteže predavati.

Dok razmišljate o ovim primjerima,

korisno je postaviti par pitanja:

- Zašto se isti istorijski događaji različito interpretiraju?
- Kako mediji, porodični narativi i okruženje utiču na vaše razumijevanje prošlosti?
- Na koji način istorija oblikuje vrijednosti i stavove koje danas smatramo važnim?
- Da li izbjegavanje „teških“ tema doprinosi boljem razumijevanju prošlosti ili ostavlja prostor za nerazumijevanje i predrasude?

Kroz ovakav pristup kontroverznim istorijskim temama oplemenićete sebe alatima koji će vam pomoći da bolje razumijete društvo u kojem živite, ali i ona koja vas okružuju, a samim tim postaćete svjesni koja je vaša uloga u svijetu koji vapi za razumijevanjem i pomirenjem.

### **Kontroverzne teme u post-konfliktnim društvima**

Sukobi 1990-ih na prostoru bivše Jugoslavije i danas izazivaju snažne kontroverze i različita tumačenja, iako su ratovi završeni prije par decenija. Jedan od razloga zašto je ovaj period i dalje snažno prisutan u javnom prostoru jeste činjenica da njegove posljedice nijesu ostale u prošlosti, već su vidljive u svakodnevnom životu, naročito kroz iskustva migracija, raseljavanja i gubitka doma.

Mnogi od vas koji čitaju ovo odrastaju u sredinama koje su direktno oblikovane tim migracijama. Neminovno je da ste se makar jednom u životu susreli sa nekom pričom o odlasku, izbjeglištvu ili povratku. Upravo te razlike u iskustvima utiču na to kako se ratovi 1990-ih pamte, tumače i

kako se o njima govori.

Migracije koje su uslijedile tokom ratova 1990-ih bile su jedne od najvećih u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Milioni ljudi su raseljeni, a njihove sudbine postale su dio šire slike postkonfliktnog društva. Međunarodne institucije, poput Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i njegovog pravnog nasljednika, Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (IRMCT), bavile su se upravo tim periodom, nastojeći da utvrde činjenice o ratnim zločinima, odgovornosti i stradanju civila. Ipak, i pored sudskih presuda i arhiva, različita tumačenja prošlosti i dalje postoje.

Sudbine ljudi koji su tokom ovog perioda migrirali bile su pune neizvjesnosti. Njihova lična svjedočanstva pružaju nam uvid u kompleksnosti situacije u kojoj su se našli. *„Cijeli svoj život sam provodio krećući se s jednog mjesta na drugo... konačno živimo u svojim vlastitim četiri zida, ne bojeći se da će neko jednog dana doći i reći nam da moramo otići. Sada možemo spavati u miru.“* U ovih par rečenica možemo više naučiti o ovom periodu nego u udžbenicima koji ovu temu obrađuju na jedan krajnje neadekvatan način.

Morate uvijek imati na umu da kontroverze ne nastaju samo zbog nepoznavanja činjenica, već i zbog načina na koji se prošlost povezuje sa ličnim iskustvima, identitetom i osjećajem pripadnosti. Kada razmišljate o ratovima 1990-ih u kontekstu migracija, korisno je postaviti sebi nekoliko pitanja:

- Kako migracije i raseljavanje utiču na način na koji ljudi pamte rat i govore o njemu?

- Zašto ista sudska presuda ili istorijska činjenica može biti doživljena potpuno različito u različitim zajednicama?
- Na koji način porodične priče o odlasku, gubitku ili povratku oblikuju stavove mladih danas?
- Možemo li povući paralelu između migracija iz 1990-ih i savremenih migracija u svijetu danas?

## Od apstraktnosti do razumijevanja

Živimo u svijetu, koji je, nažalost, i dalje obilježen sukobima, prisilnim migracijama i izbjegličkim krizama. Razumijevanje ratova 1990-ih kroz prizmu migracija pomaže da se ova tema ne posmatra samo kao dio lokalne ili regionalne istorije, već kao dio šireg globalnog iskustva. Na taj način, kontroverzne teme prestaju da budu udaljene i apstraktne, a postaju ključ za razumijevanje savremenog svijeta i sopstvene uloge u njemu.

Svakako, da biste imali mogućnost da prevaziđete apstraktnost kontroverznih tema morate biti svjesni izazova, ali i mogućnosti koje vam se nude. Najprije, jako je značajno da imate dodir sa primarnim izvorima. Rad sa primarnim izvorima je neprocjenjiv, jer vam daje neposredan uvid u događaje i iskustva ljudi. Arhivska građa koju nam nude ICTY i IRMCT nudi mnoštvo fotografija, dokumenata, ličnih svjedočanstava, koji vam mogu biti početna tačka u ovom procesu. Ukoliko ste u mogućnosti da dođete u dodir sa ljudima koji vam mogu predočiti svoja lična iskustva, onda imate dodatan izvor informacija, koji možete iskoristiti. Naravno, nikako ne trebate, kao što je pomenuto u prethodnom

poglavlju, zaboraviti na multiperspektivnosti, jer istorijske događaje moramo sagledavati iz više uglova.

Svakako, diskusije i debate sa vršnjacima, uz poštovanje različitih stavova, mogu biti još jedan koristan metod koji će nam pomoći da kontroverzne teme ne budu apstraktne i da nas ne ograničavaju. To, naravno, ne možemo ostvariti ako nijesmo spremni na samorefleksiju, jer svi mi moramo prepoznati predrasude koje nosimo u sebi da bismo mogli razumjeti druge.

odgovornost. Na ovaj način, kontroverzne teme prestaju da budu izvor podjela i nelagode, a postaju prilika za saradnju i zajednički napredak. ■

## **Od učionice do stvarnosti**

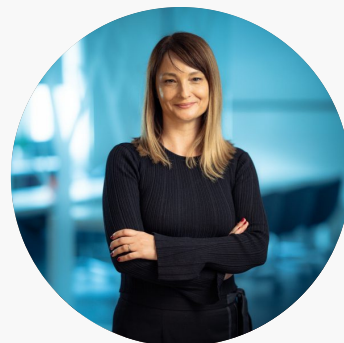
Kontroverzne teme nijesu rezervisane za rad u učionici. Mladi ljudi, koji su konstantno pod uticajem društvenih mreža i medija, na dnevnoj bazi su izloženi različitim tumačenjima prošlosti. Stoga, neophodno je kod mladih ljudi razvijati sposobnost za kritičko i odgovorno suočavanje sa kontroverzama.

Dakle, proaktivan pristup u suočavanju sa istorijskim kontroverzama ne treba biti incident, već pravilo. Mladi ljudi trebaju konstantno preispitivati svoje stavove, ali i stavove ljudi oko njih. Činjenice se moraju razlikovati od interpretacija, a emocije se moraju spoznati. Ne postoji samo jedna perspektiva, pa jednostrano razmišljanje nas ne vodi nikuda.

I na kraju, svi mi zajedno moramo njegovati kulturu dijaloga. Moramo biti svjesni da drugačija mišljenja postoje i da ih moramo saslušati. To ne znači da se odričemo sopstvenih stavova i mišljenja, već pokazuje spremnost na učenje i zrelost da prihvatimo da kompleksna prošlost ne nudi jednostavne odgovore i da razumijevanje zahtijeva otvorenost i

## RAZUMEVANJE KOLEKTIVNIH TRAUMA

*Ana Mirković je profesorka na Katedri za psihologiju Fakulteta organizacionih studija „Eduka” i suosnivačica Instituta za digitalne komunikacije, na kom predaje strategiju, planiranje i komunikaciju. Značajan deo njenog profesionalnog rada posvećen je edukaciji dece i roditelja, sa fokusom na podsticanje otvorene i konstruktivne komunikacije. Učestvovala je u izradi Priručnika za medijsku, informacionu i digitalnu pismenost, namenjenog deci, roditeljima, zaposlenima u preduniverzitetskom obrazovanju i poslovnom sektoru.*



Da li vam se ponekad čini da živimo u stalnoj napetosti, da su stariji često nervozni, nesigurni, nespretni i da to stanje često prenose i na vas?

Da li vam se nekada dogodilo da dođete na porodičnu slavu, svi se poznaju, raduju se jedni drugima, otvaraju se razne teme - priča o školi, poslu, cenama, sportu, planovima za leto.

A onda neko pomene politiku, kako je nekad bilo, rat i sankcije, ko je kriv za sve i bez koga bi sve bilo drugačije.

Odjednom se atmosfera menja. Ton postaje oštrij, poruke su glasnije, neko se povlači i čuti, neko se nervozno smeje, a neko počinje da priča sa velikom strašću, kao da se sve dešava ponovo. Možda ste primetili da se iste teme stalno vraćaju. Isti događaji, ista imena, iste podele. Čak i to što niste bili rođeni u to vreme, ne umanjuje osećaj da vas ta priča na neki čudan i neobjašnjiv način dotiče. U takvim trenucima mnogi mladi osećaju nelagodu, zbunjenost i potrebu da se sklone iz razgovora, udalje od slavskog stola i izađu iz prostorije.

Neki, opet, osećaju pritisak da moraju da

imaju stav, iako nisu sigurni šta tačno misle. Zašto su ovakve rasprave pune emocija? Zašto se ljudi tako brzo uznemire? Zašto je poverenje tako poljuljano i čini se kao da svakog trenutka može nestati?

Ako imate osećaj da nosite teret koji ne možete tačno da imenujete, niste sami. Ovaj vodič ima za cilj da vam pomogne da razumete fenomen koji zovemo kolektivna trauma - iskustvo koje ne pripada samo pojedincu, već čitavim društvima i generacijama. Ratovi, raspad države, izbeglištvo, gubici i dugotrajna nesigurnost nisu ostali u prošlosti. Oni su se preselili u porodične razgovore, medije, na društvene mreže, u obrazovne programe i svakodnevne situacije.

Cilj vodiča nije da vam kaže šta da mislite, već da vam ponudi alate koji vam pomažu da preispitate priče koje slušate, razumete šta utiče na vaše mišljenje i svesnije se odnosite prema prošlosti, sadašnjosti i onome što se svakodnevno predstavlja kao „normalno“.

## Kako nastaje kolektivna trauma

Kolektivna trauma nastaje kada se nešto teško i bolno dogodi velikom broju ljudi istovremeno - jednoj zemlji ili društvu. To mogu biti ratovi i oružani sukobi, masovno nasilje i represija, velike društvene nepravde, dugotrajna politička i ekonomska nestabilnost.

U takvim okolnostima ljudi gube osećaj sigurnosti i poverenja u druge, u institucije, ali i u budućnost. I kada se ti događaji formalno završe, njihove posledice često ostaju prisutne godinama.

Kako se trauma prenosi na naredne generacije?

Kolektivna trauma ne pogađa samo one koji su je direktno doživeli. Ona se prenosi i na mlađe generacije kroz porodične priče, stavove odraslih, ali i kroz ćutanje, neizgovaranje očiglednog, kroz tišinu. Postoje teme o kojima se ne priča jer su previše bolne i smatra se da nisu za decu i mlade. Ta praznina u objašnjenjima stvara zbunjenost i osećaj da nešto važno ostaje skriveno.

Način na koji se prošlost prikazuje u školama, takođe, utiče na doživljaj kolektivne traume. Kada se istorija predstavlja jednostrano, bez prostora za pitanja i različite perspektive, mladi često stiču utisak da postoje samo „dozvoljeni i socijalno poželjni“ odgovori. Umesto razumevanja, razvija se strah od postavljanja pitanja.

Mediji i društvene mreže dodatno mogu pojačati osećaj nesigurnosti. Naslovi koji podstiču strah, bes i podele, kao i stalno vraćanje na konflikte, stvaraju utisak da je svet stalno opasno mesto. Ljudi se navikavaju na stanje napetosti i očekivanje

novih loših vesti.

Kako se kolektivna trauma vidi u svakodnevicu?

Kolektivna trauma se prepoznaje i u svakodnevnim porukama koje se često ponavljaju, na primer: „Ćuti, bolje vam je nego što je nama bilo“, „Nikome ne veruj“, „Ovde se ništa nikada neće promeniti“, „Ne može to tako, istorija nas tome uči“, „Ljudi su ljudima neprijatelji.“

Da li ste nekada čuli sve ovo? Ove rečenice oblikuju način na koji mladi razmišljaju o sebi, drugima i sopstvenoj budućnosti.

Zašto je važno da je razumemo?

Kada se društvo ne suočava otvoreno sa teškom prošlošću, kolektivna trauma ostaje prisutna i menja oblike. Ona utiče na odnose među ljudima, na formiranje stavova i nivo međusobnog poverenja. Razumevanje ovog procesa pomaže nam da shvatimo da mnogi strahovi i nesigurnosti nisu lični nedostatak, već deo šireg društvenog iskustva.

## Kako izgleda kolektivna trauma na društvenim mrežama?

Fenomeni koji su povezani s kolektivnim traumama su nešto što smo svi, bar jednom, videli na društvenim mrežama, a da li smo ikada zastali da tako nešto i proanaliziramo? Hajde da se zajedno suočimo s jednom kolektivnom traumom.

Na godišnjicu NATO bombardovanja 2025. godine, pojavio se TikTok sa snimcima sirena, razrušenih zgrada i porukom koja glasi „26 godina, 24.03.“ U roku od nekoliko sati pojavilo se više od

500 komentara. Jedna grupa ljudi je pisala: „Ovo je zločin koji ne sme da se zaboravi“, „Zapad nam je sve ovo uradio“, „Pravda još nije zadovoljena“. Druga grupa je pisala komentare: „Dosta više vraćanja u prošlost“, „Da li se pitate zašto se ovo dogodilo?“, „Ovo samo širi mržnju“. Vrlo brzo ton postaje oštar – uvrede, omalovažavanje, sarkazam, psovke i ružne reči. Mnogi su pisali velikim slovima, koristili emotikone besa, teške reči. Razgovor je prestao da bude razgovor i postao je borba.

Analizirajmo sada zajedno:

### 1. Koje emocije vidite u komentarima?

Pogledajte šta svaka strana govori. Da li primećujete bes, tugu, povređenost, osećaj nepravde, strah?

Da vam olakšamo – bes se najlakše može prepoznati u agresivnim komentarima, tuga u porukama koje govore o gubicima (ličnim i društvenim), strah u rečenicama koje upozoravaju da se isto može ponoviti, pa čak i da je to neminovnost jer se istorija ponavlja i na to nam ukazuje turbulentna istorija Balkana.

### 2. Da li ljudi reaguju na objavu ili na ono što ona predstavlja?

Video traje svega 30-ak sekundi, ali reakcije traju dugo i njihov efekat je mnogo jači od sadržaja samog videa. Jasno je da ljudi ne reaguju samo na video već na sve što on simbolizuje – lična sećanja porodice, priče koje su slušali od roditelja, osećaj nepravde prema sopstvenom narodu, kolektivno iskustvo zemlje u kojoj žive ili su živeli. Drugim rečima, ne reaguje se samo na onkretan sadržaj, već na značenje koje mu ljudi pridaju.

### 3. Koje reči se stalno ponavljaju?

Pogledajte komentare na bilo koju sličnu objavu i obratite pažnju na izraze „pravda“, „krivci“, „žrtve“, „istorija“, „istina“, „mi“, „oni“. Ove reči pokazuju da se rasprava brzo pretvara u priču o identitetu i pripadanju grupi, a ne samo o činjenicama.

U ovom primeru, ali i sličnim sa jakim nacionalnim nabojem, vrlo brzo se formiraju dve strane. Jedni sebe vide kao one koji pamte i brane istinu, zalažu se za pravdu, drugi kao one koji smatraju da je sve zaslužno, da se mora preuzeti odgovornost, pa i krivica. Ova podela je tipičan znak kolektivne traume – svet se posmatra kroz sukob, a ne kroz druge, lepše nijanse.

### 4. Kako biste vi reagovali?

Da li ste nekada naišli na ovakav TikTok ili instagram post? Kako se ponašate u ovakvim situacijama? Da li bi lajkovali, komentarisali, ušli u raspravu ili biste jednostavno preskočili takav video?

Odgovorite sami sebi iskreno na pitanja:

- Da li vas tema lično pogađa?
- Da li imate želju da „ispravite nepravdu“?
- Da li preskačete ovakav sadržaj jer ste osoba koja izbegava konflikte?

Ovaj primer pokazuje kako društvene mreže često postaju mesto gde kolektivna trauma izlazi na površinu. Cilj ove vežbe nije da odlučimo ko je u pravu, već da primetimo kako nas emocije brzo preplave, kako situacija brzo eskalira, kako se ljudi lako polarizuju i kako lako možemo reagovati po automatizmu, bez promišljanja i dublje analize. Kada to

prepoznamo, pravimo prvi korak ka svesnijem i odgovornijem učestvovanju u javnim razgovorima.

## Šta se krije iza reakcija?

Kada posmatramo reakcije na vest (ili objavu o kontroverznom događaju iz prošlosti), važno je razumeti da ljudi retko reaguju samo na samu činjenicu. Većina emocija i stavova proizilazi iz simbola i značenja koje događaj nosi - osećaja nepravde, nasleđenih trauma, ličnih sećanja ili kulturnih narativa. Da bismo razumeli i analizirali ove reakcije, možemo koristiti sledeće alate:

### 1. Prepoznavanje psiholoških mehanizama

- Projekcija - prebacivanje odgovornosti ili krivice na „one druge“, umesto da se suočimo sa sopstvenim osećanjima ili greškama društva.
- Poricanje - umanjivanje značaja događaja ili ignorisanje patnje žrtava da bi se sačuvao unutrašnji mir.
- Polarizacija - brzo formiranje grupa „mi protiv njih“, što otežava slušanje i razumevanje suprotne strane.

Vaš zadatak je da dok čitate komentare ili diskusije, označite rečenice u kojima prepoznajete ove mehanizme. Razmislite šta svaka ta osoba koja piše na društvenim mrežama zapravo oseća i šta pokušava da zaštiti?

### 2. Analiza jezika i simbolike

Obratite pažnju na reči i fraze koje se stalno ponavljaju (pravda, istorija, krivci, i, oni, kazna, Bog). Ove reči često, otkrivaju centralne teme, strahove i identitete

koji se brane ili napadaju.

Zadatak je da zabeležite tri ključne reči ili izraza u diskusiji i pokušajte da protumačite koju emociju ili istorijsko iskustvo odražavaju.

### 3. Razdvajanje emocija od činjenica

Emocije mogu biti snažne, ali često nisu direktno povezane sa samim događajem. Bes, tuga, strah i frustracija mogu biti nasleđeni ili preneti kroz porodične priče, medije i društvene narative. Zadatak: označite rečenice koje izražavaju jaka osećanja i razmislite da li su reakcije na samu vest i na simboliku događaja.

### 4. Identifikovanje obrazaca polarizacije

Pogledajte kako se diskusija deli na „nas“ i „njih“. Obratite pažnju, pažljivo proanalizirajte i odgovorite na pitanje ko zauzima koje strane i zbog čega? Da li postoji pokušaj kompromisa ili samo dokazivanje ko je u pravu?

Zadatak je da napravite jednostavnu tabelu sa dve kolone „Tim naši“ i „Tim njihovi“. Upisujte komentare i ključne fraze. Ovo pomaže da vidite obrasce pre nego što zauzmete stranu.

### 5. Vezivanje reakcija za ličnu perspektivu

Pre nego što se uključite u raspravu zastanite i prepoznajte sopstvene emocije. Razmislite zašto druga strana oseća isto. Pokušajte da sagledate situaciju sa distance, bez automatske reakcije.

Zadatak: napišite kratak dnevnik ili belešku u gde ćete odgovoriti na pitanja koje emocije su se pojavile u meni i zašto

koje emocije su se pojavile u meni i zašto, kao i koja perspektiva mi je bila teška za razumevanje?

Društveni mediji i javni dijalog često reflektuju kolektivne obrasce traumatskog iskustva. Ovi alati omogućavaju nam da:

- prepoznamo emocionalne i simboličke obrasce,
- svesnije i promišljenije reagujemo,
- razvijemo veštinu da razdvojimo činjenice od emocija i interpretacija.

Primenom ovih tehnika, postajete aktivni i svesni učesnici u razgovorima - spremni da komunicirate sa kontrolom, pažnjom i kritičkim mišljenjem.

### **Kako koristiti ovo znanje?**

Razumevanje kolektivne traume ključno je za izgradnju otpornosti na manipulaciju. Umesto impulsivnog reagovanja (lajkovanja ili deljenja), učimo da zastanemo „izbrojimo do deset“ i aktiviramo samokontrolu. Cilj je razvijanje empatije – sposobnosti da razumemo svet iz tuđih cipela – i spremnosti na saradnju i otvoren dijalog.

Mehanizmi odbrane od manipulacije

Kada se suočite sa vestima ili video sadržajem (Reel, TikTok), postavite sebi ova ključna pitanja:

- Postoji li razlika između samog događaja i načina na koji je opisan?
- Da li je priča pojednostavljena samo da bi izazvala jake emocije?
- Ko ima korist od ovog narativa i čemu on zapravo služi?
- Koje emocije ovo budi u meni (bes, strah, krivicu) i zašto?

- Da li neko namerno izaziva ta osećanja da bi me mobilisao ili pridobio?
- Da li je moguće da postoji više pogleda na isti događaj?

Ovi alati vam omogućavaju da prepoznate emotivnu manipulaciju i jasno razdvojite činjenice od tuđih interpretacija. Međutim, važno je naglasiti: ovo nije alat za relativizaciju patnje ili pravdanje nepravde. Svrha je postizanje zrelijeg odnosa prema prošlosti i odgovornosti prema sadašnjosti. Razvijanje kritičkog mišljenja je proces koji vodi ka ličnoj i društvenoj slobodi.

Koristite ovaj vodič kao svakodnevnu vežbu – svaki put kada osetite provokaciju, vratite se ovim pitanjima. Veštine prepoznavanja istine grade se isključivo kroz praksu. ■

## EMOCIJE, IDENTITET I PROIZVODNJA KONFLIKTA

*Radoje Cerović je klinički psiholog i poslovni konsultant sa dugogodišnjim iskustvom u oblastima psihologije, komunikacije i organizacionog razvoja. Magistrirao je psihologiju u Rimu, a profesionalno se usavršavao na razmeđu kliničke prakse, savjetodavnog rada i edukacije. TEDx je govornik i autor analitičkih tekstova na platformi Medium. Posebno je prepoznat kao stručnjak za komunikaciju, evolutivnu psihologiju i razvoj povjerenja u individualnom i grupnom kontekstu. Autor je knjige La nuova cultura aziendale (Nova poslovna kultura), objavljene u Milanu 2008. godine, u kojoj istražuje savremene modele organizacione kulture i liderstva.*



U jednom gradu pojavila se grupa bića koju niko nije očekivao. Nijesu došla kao osvajači niti su tražila sukob – bila su slaba, dezorijentisana i drugačija. Smještena su na rub grada, iza ograde, uz objašnjenje da je to privremeno, razumno i neophodno. U dokumentima su bila „subjekti“, u administraciji „slučajevi“, a u govoru – „problem“.

Većina ljudi nikada nije imala kontakt s njima, ali je gotovo svako imao mišljenje. Ne zbog iskustva, nego zbog narativa: oni su drugačiji, potencijalno opasni i ugrožavaju poredak. U toj priči nije bilo otvorene mržnje, već pozivanja na bezbjednost, procedure i nužnost. Ljudi nijesu osjećali da čine nešto nepravедno, već da se ponašaju odgovorno.

Preokret ne nastaje nasiljem, nego promjenom perspektive: kada „oni“ prestanu biti apstraktna grupa i postanu pojedinci sa licem, glasom i strahom, narativ počinje da puca. Dehumanizacija rijetko počinje ekstremima – češće je uvodi jezik, distanca i osjećaj ugroženosti koji se ne preispituje.

Ova priča pozajmljena iz filma „Okrug 9“ je metafora procesa prisutnog u stvarnim

društvima, posebno onima obilježenim konfliktima i podjelama. Osjećaj ugroženosti – stvaran ili percipiran – utiče na to kako ljudi tumače informacije, kome vjeruju i kako objašnjavaju postupke drugih. Razum tada ne nestaje, već često služi da opravda već formirane emocionalne stavove. Ovaj vodič zato ne polazi od pitanja ko je u pravu, već od pitanja kako se emocionalne i identitetske reakcije formiraju i postaju osnova za komunikaciju, podjele i konflikte. Cilj nije negirati emocije ili relativizovati strah i nepravdu, već razumjeti mehanizme koji od njih prave trajne narative i linije razdvajanja. Vodič čitajte kao kratak analitički tekst, uz pažnju na sopstvene reakcije – slaganje, otpor ili nelagodu – jer su i one dio procesa o kojem govorimo.

### Od emocije do podjele: Kako nastaju „Mi“ i „Oni“

U mnogim situacijama reakcija dolazi prije razmišljanja: informacija prvo izazove emociju, a tek zatim slijedi

objašnjenje i opravdanje. To je posebno izraženo kada se aktivira osjećaj ugroženosti. Tada se pažnja sužava i svijet se pojednostavljuje na podjele: „mi“ i „oni“, „sigurno“ i „opasno“. Takav način razmišljanja može djelovati kao zaštita u nesigurnim okolnostima, ali istovremeno smanjuje prostor za nijanse i dijalog. Važno je da ove reakcije nijesu nužno znak loše namjere. Problem nastaje kada se automatske emocionalne procjene prihvate kao „očigledna istina“. Tada emocija postaje filter za činjenice, a identitet okvir koji određuje kome se vjeruje.

Zato podjele rijetko počinju otvorenim sukobom. Češće nastaju kroz promjene jezika i načina govora o drugima, kroz distancu i normalizaciju stereotipa. Razum ostaje prisutan, ali postaje selektivan – služi potvrdi već postojećeg stava, umjesto njegovom preispitivanju. Razumijevanje tog procesa prvi je korak ka odgovornijoj komunikaciji i prepoznavanju trenutka kada razgovor klizi ka polarizaciji.

Savremeni društveni i medijski prostor često pojačava emocionalne reakcije. Informacije se rijetko prenose neutralno, već tako da izazovu hitnost, strah ili potvrdu postojećih uvjerenja. Emocije zato postaju glavni filter kroz koji ljudi tumače događaje i druge ljude. Osjećaj ugroženosti ne mora biti zasnovan na realnoj opasnosti da bi bio snažan – dovoljno je da djeluje vjerovatno i da se stalno ponavlja. Tada dolazi do sužavanja pažnje i naglašavanja razlika, dok se zajedničko potiskuje. U postkonfliktnim društvima ovi mehanizmi su posebno osjetljivi, jer se tragovi nasilja i nepravde mogu lako reaktivirati. Reakcije na savremene događaje često nose emocionalni teret

prošlosti, čak i kada su akteri i okolnosti drugačiji.

Ovi procesi nijesu samo individualni, već oblikovani javnim narativima i diskursom. Jezik koji se pritom koristi često zvuči neutralno, ali može doprinositi distanci, stereotipima i dehumanizaciji. Razumijevanje toga ne znači negirati stvarne probleme, već prepoznati kada komunikacija prelazi iz promišljanja u automatsku polarizaciju, koja dugoročno produbljuje podjele.

## Kako se proizvodi podjela

U ovom dijelu priručnika tvoj zadatak nije da pronađeš „tačan odgovor“, niti da zauzmeš moralno ispravnu poziciju. Naprotiv, pozvan si da svjesno uđeš u način razmišljanja koji se u stvarnom životu često aktivira automatski i bez svjesne namjere. Cilj ove vježbe je da iznutra prepoznaš mehanizme koji stoje iza nastanka podjela, konflikta i dehumanizacije.

Zamisli društvo u kojem ne postoji otvoreni sukob. Ljudi žive relativno mirno, ali postoje različiti stilovi života, vrijednosti i navike. Sada preuzimaš ulogu hladnog, racionalnog komunikacijskog stratega. Ne zanima te istina, pravda, niti dugoročne posljedice. Tvoj jedini zadatak je da pojačaš osjećaj podjele, nepovjerenja i emocionalne distance između dvije grupe ljudi.

Grupe mogu biti izmišljene i neutralne. Što su razlike suptilnije, to je zadatak zahtjevniji.

### Korak 1. Definisanje grupa

Kako bi podijelio ljude u dvije grupe među kojima namjeravaš da podigneš zid

započneš sukob? Razmisli o nekom kriterijumu razdvajanja.

- Po čemu se razlikuju?
- Koja razlika je vidljiva?
- Koja razlika se može učiniti važnom ili opasnom?

### **Korak 2.** Aktiviranje osjećaja ugroženosti

Sada zamisli da želiš da jedna ili obje grupe počnu da osjećaju da je ugroženo nešto što je njima važno.

- Šta bi tvrdio da je „na kocki“?
- Koji strah bi najlakše aktivirao?
- Šta bi ljudi mogli izgubiti ako se „ništa ne preduzme“?

### **Korak 3.** Dehumanizacija bez otvorene mržnje

Ovaj korak je ključan. Ne koristi otvorene uvrede niti direktne pozive na nasilje. Umjesto toga, razmisli kako bi drugu grupu prikazao kao:

- neodgovornu
- opasnu
- moralno inferiornu
- „drugačijom“ na suptilan način

Možeš koristiti apstraktne pojmove, generalizacije, metafore ili brojke bez konteksta.

### **Korak 4.** Moralno opravdanje

Na kraju, potrebno je da sve prethodno „zapakuješ“ tako da djeluje razumno, nužno i odgovorno.

- Kako bi objasnio da je ovakva podjela opravdana?
- Na koji viši cilj bi se pozvao?
- Kako bi umanjio osjećaj krivice kod „svoje“ grupe?

Prije nego što pređeš na sljedeći dio priručnika, zastani i razmisli:

- Kako si se osjećao/la dok si osmišljavao ove poruke?
- Da li ti je nešto djelovalo neprijatno? Ako jeste – zašto?
- Da li prepoznaješ obrasce koje si već vidio/la u stvarnom životu?

Ova vježba nije test niti igra. Njena svrha je da ti omogućí da prepoznaš mehanizme iznutra, dok se još odvijaju u tvojem razmišljanju. U sljedećem dijelu priručnika vrat ćemo se ovom iskustvu i razložiti ga kroz psihološke analitičke alate, kako bi postalo jasno zašto je ovakav način razmišljanja toliko efikasan – i kako se može na vrijeme prepoznati u svakodnevnoj komunikaciji.

## **Ključni psihološki mehanizmi**

Razumijevanje emocionalnih i identitetskih reakcija zahtijeva fokus na nekoliko osnovnih psiholoških procesa koji se redovno ponavljaju u situacijama društvene polarizacije i konflikta. Ovi procesi nijesu izuzetak, već dio uobičajenog načina na koji ljudi obrađuju informacije u uslovima neizvjesnosti i percipirane prijetnje.

### Emocija kao početna tačka

U velikom broju situacija emocionalna reakcija prethodi racionalnoj procjeni. Osjećaji poput straha, bijesa ili nelagode javljaju se brzo i intuitivno, dok se tradicionalna objašnjenja često pojavljuju naknadno, kao pokušaj da se već formirani stav opravda. Ovaj redoslijed stvara snažan subjektivni doživljaj sigurnosti u sopstveni sud, iako on nije nužno rezultat promišljene analize.

## Identitet i podjela „mi – oni“

Kada se aktivira osjećaj ugroženosti, identitet postaje centralni okvir tumačenja stvarnosti. Ljudi imaju tendenciju da „svoju“ grupu doživljavaju kao složenu i opravdanu, dok se „druga“ grupa posmatra kao homogena i problematična. Ova podjela pojednostavljuje društvenu stvarnost i olakšava emocionalno snalaženje, ali istovremeno smanjuje prostor za razumijevanje i dijalog.

## Jezik i dehumanizacija

Promjena načina na koji se govori o drugima često prethodi otvorenim sukobima. Dehumanizacija rijetko počinje ekstremnim izrazima; ona se češće manifestuje kroz apstraktan, birokratski ili tehnički jezik koji ljude svodi na kategorije, brojeve ili probleme. Takav jezik smanjuje empatiju i olakšava prihvatanje isključujućih narativa, čak i kada oni djeluju racionalno i umjereno.

## Kognitivna selekcija informacija

U uslovima emocionalne aktivacije ljudi selektivno obrađuju informacije. Podaci koji potvrđuju postojeći stav dobijaju veću težinu, dok se suprotne informacije zanemaruju ili relativizuju. Ovaj proces doprinosi osjećaju da su sopstveni zaključci očigledni i neupitni, iako se zasnivaju na ograničenom uvidu.

## Moralno opravdavanje

Kada se problematične reakcije ili stavovi doživljavaju kao „nužni“, „razumni“ ili „u interesu bezbjednosti“, dolazi do smanjenja lične odgovornosti. Moralno opravdavanje omogućava da se isključujući ili štetni efekti komunikacije percipiraju kao prihvatljivi, jer su povezani

sa višim ciljem ili spoljnim pritiskom.

## Od nesvjesne reakcije do svjesne komunikacije

Svrha ovog vodiča nije da ponudi recepte za „ispravne“ stavove, niti da neutralizuje emocije koje prate identitetska pitanja. Emocije su sastavni dio ljudskog iskustva i ne mogu se ukloniti iz komunikacije. Ono što se može razviti jeste sposobnost da se emocije prepoznaju prije nego što automatski postanu osnova za zaključke, etikete i ponašanje.

Ključni alat koji ovaj vodič nudi jeste svijest o redosljedu: emocija → identitet → percepcija → reakcija. Prepoznavanje tog procesa omogućava kratki, ali važan razmak između impulsa i odgovora. U tom razmaku ne nestaje emocija, ali se smanjuje vjerovatnoća da ona u potpunosti upravlja komunikacijom.

U praktičnom smislu, to podrazumijeva pažnju na nekoliko signala: osjećaj hitnosti, potrebu da se zauzme strana, netrpeljivost prema nijansama i sklonost generalizacijama. Ovi signali ne znače da je reakcija pogrešna, već da je proces emocionalne aktivacije već u toku. Njihovo prepoznavanje predstavlja prvi korak ka odgovornijem odgovoru.

Odgovorna komunikacija u post-konfliktnim i polarizovanim društvima ne znači izbjegavanje teških tema. Ona znači svjesnost o tome kako se te teme obrađuju, kojim jezikom i iz kojih emocionalnih pozicija.

Razlika između reakcije i odgovora često je mala i u vremenu, ali velika u posljedicama.

Ne možeš spriječiti da se instinkt pojavi.

Ne možeš spriječiti da se aktivira osjećaj pripadanja.

Ali možeš naučiti da ne prepustiš potpuno upravljanje sobom tim mehanizmima.

Ako iz ovog priručnika poneseš samo jednu stvar, neka to bude ovo:

Prije nego što pitaš „na čijoj si strani“, zastani i pitaj se – šta se upravo sada dešava u meni?

U tom pitanju počinje svjesnija komunikacija. I u tom pitanju počinje odgovornost. ■

## PREPOZNAVANJE MANIPULACIJE PROŠLOŠĆU U MEDIJIMA – USTA PUNA PROŠLOSTI

Vladan Mićunović je istaknuti crnogorski novinar sa višedecenijskim iskustvom u štampanim i elektronskim medijima. Novinarsku karijeru započeo je u Radiju Crne Gore, zatim je radio u dnevnom listu Pobjeda, a bio je i jedan od osnivača i prvi glavni urednik Televizije Vijesti. Godine 2017. bio je direktor Televizije Crne Gore (TVCG). Smijenjen je prije isteka mandata usljed političkog pritiska tadašnje vlasti. Nakon toga bio je savjetnik generalnog direktora TV Crne Gore. Aktivno je učestvovao u reformi medijskog zakonodavstva i edukaciji mladih novinara, kao dugogodišnji predavač u Školi novinarstva Instituta za medije.



Zbog čega je bliska i mnogo dalja prošlost stalno jedna od glavnih tema u medijima država regiona? Zbog čega se o prošlosti razgovara tako strastveno, iscrpljujuće i, uglavnom, beskorisno. Ni jedna istorijska priča se ne može racionalno dovesti do kraja, a ratovi devedesetih i raspad zajedničke države stvorili su nove traume koje će dugo opterećivati region.

U društvima koja su prošla različite državne okvire, ratove, ideološke promjene i tranzicije, istorija služi kao oružje u medijskim, političkim, akademskim, crkvenim i drugim borbama. Isti događaji često se doživljavaju i prezentiraju na sasvim suprotne načine. Problem nije u tome što postoje različita tumačenja, već to što se ne želi utvrditi istina – po pravilu svi tvrde da je njihova prava. Činjenice se često falsifikuju, selektivno koriste ili se njima manipuliše. Za prošloću se poseže i onda kada treba opravdati neku važnu odluku, ili skrenuti pažnju sa neke krupne teme. Cilj ovog priručnika je da vam pomogne da prepoznate kako se prošlost u

savremenim medijima koristi za oblikovanje stavova u sadašnjosti. On nije namijenjen da ponudi „ispravnu “ verziju istorije, već da razvije vještine kritičkog čitanja i razumijevanja medijskih narativa.

### Kako funkcioniše manipulacija prošloću

Manipulacija ne nastaje slučajno, već kao rezultat političkih, nacionalnih, vjerskih i drugih interesa. Razumijevanje ovih obrazaca je ključno da bismo razlikovali informisanje o prošlosti od njene instrumentalizacije.

Umjesto da služe kao prostor za kritičko preispitivanje, mediji često postaju posrednici u prenošenju suprotstavljenih i međusobno isključivih narativa, prilagođenih očekivanjima vlastite publike.

U svim konfliktnim situacijama posljednjih decenija mnogi su mediji njihovu osnovnu ulogu – traganje za istinom – zamijenili nedostojnim širenjem laži radi manipulisanja javnim mnijenjem.

## Kako se istorijska činjenica pretvara u savremeni narativ

U savremenom crnogorskom i regionalnom javnom prostoru, pitanje odnosa prema prošlosti često ne služi razumijevanju istorije, već oblikovanju političkih i identitetskih narativa. Jedan od najupečatljivijih primjera takve prakse jeste inicijativa za podizanje spomenika Pavlu Đurišiću, četničkom komandantu iz Drugog svjetskog rata. Ovaj slučaj pokazuje kako se istorijske činjenice mogu selektivno tumačiti, relativizovati ili potiskivati u korist savremenih ideoloških potreba.

Prema relevantnim istorijskim izvorima i naučnoj literaturi, Pavle Đurišić je bio komandant četničkih jedinica koje su tokom 1942. i 1943. godine počinile masovne zločine nad muslimanskim civilnim stanovništvom u sjevernoj Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni. U dokumentima koje su potpisivali i sami četnički komandanti, uključujući Đurišića, navodi se plansko uništavanje civilnog stanovništva i sela. Istovremeno, Đurišić je sarađivao sa italijanskim i njemačkim okupacionim snagama, zbog čega je odlikovan nacističkim „Gvozdenim krstom“. Ovi podaci predstavljaju dio utvrđene historiografske građe i dostupni su u brojnim arhivima i istraživanjima.

Uprkos tome, u dijelu savremenog političkog i vjerskog diskursa, Pavle Đurišić se predstavlja kao „veliki junak nepobjedivog karaktera“, simbol „borbe za narod“ i „žrtva komunističkog terora“. U takvim narativima, njegove ratne aktivnosti se ili prećutkuju, ili se tumače kao nužna odbrana u uslovima rata, dok se saradnja s okupatorom relativizuje ili potpuno negira. Ovakvo tumačenje prošlosti nije izolovan fenomen, već dio

šireg procesa rehabilitacije četničkog pokreta u pojedinim državama regiona.

Posebnu ulogu u širenju ovakvih narativa imaju mediji. Čak i mediji koji se percipiraju kao profesionalni i kritički nastrojeni često prenose izjave političkih i vjerskih aktera bez dodatne provjere, kontekstualizacije ili sučeljavanja sa istorijskim činjenicama. Na taj način, javni prostor se ispunjava suprotstavljenim tvrdnjama koje se predstavljaju kao ravnopravne interpretacije, iako ne počivaju na istom nivou dokazanosti. Time se briše granica između naučno utvrđene istorije i ideološki motivisanog mišljenja.

Ovaj slučaj jasno pokazuje kako funkcioniše jedan od ključnih mehanizama manipulacije prošlošću: izjednačavanje činjenica i interpretacija. Kada se dokumentovani zločini i sudbina žrtava stave u istu ravan sa emotivnim i identitetskim narativima, prostor za kritičko mišljenje se sužava, a prošlost postaje oruđe političke mobilizacije. Umjesto suočavanja s odgovornošću, proizvodi se osjećaj kolektivne nepravde i ugroženosti, što dodatno otežava društveni dijalog.

Posljedice ovakvih praksi ne ostaju u domenu istorije. One utiču na savremene političke odnose, produbljuju etničke i vjerske podjele i onemogućavaju izgradnju povjerenja među zajednicama. Heroizacija ličnosti povezanih sa ratnim zločinima istovremeno predstavlja poruku žrtvama i njihovim potomcima da njihova patnja nije priznata, niti važna. Slučaj Pavla Đurišića pokazuje da manipulacija prošlošću ne zahtijeva nužno otvoreno poricanje činjenica. Dovoljno je da se one selektivno koriste, da se kontekst izostavi i da se medijski

prostor ispuni emotivnim porukama koje nadjačavaju racionalnu analizu. Upravo zato, kritičko čitanje medijskih sadržaja i razumijevanje mehanizama istorijske manipulacije predstavljaju osnovni preduslov za odgovoran odnos prema prošlosti.

Pitanja za čitaoca:

- Da li se iz navedenog teksta može dobiti cjelovita slika o Pavlu Đurišiću?
- Ko odlučuje koje će se istorijske činjenice isticati, a koje prećutkivati u javnom prostoru?
- Da li se zločini mogu opravdavati kontekstom vremena ili kolektivnim stradanjem?
- Gdje je granica između prava na interpretaciju i revizije istorije?
- Kakva je odgovornost medija kada prenose izjave koje su u suprotnosti sa naučno utvrđenim činjenicama?

## **Mehanizmi manipulacije u medijskom narativu**

Analizirani medijski tekst ilustrativan je primjer kako se istorija može koristiti kao sredstvo manipulacije, kroz niz prepoznatljivih tehnika. Ove tehnike se međusobno nadopunjuju, stvarajući iskrivljenu sliku prošlosti prilagođenu savremenim političkim, ideološkim i identitetskim potrebama.

Ovaj primjer pokazuje da manipulacija prošlošću ne mora biti utemeljena na otvorenom poricanju činjenica. Dovoljno je selektivno birati informacije, koristiti emocionalni i simbolički jezik, izostavljati kontekst i pozivati se na autoritete koji ne pripadaju domenu naučne ekspertize. Prepoznavanje ovih mehanizama ključan je korak prema razvijanju kritičkog stava prema

medijskim sadržajima i odgovornijem suočavanju s prošlošću.

### **Selektivno isticanje i veličanje**

Jedan od osnovnih mehanizama manipulacije u ovom slučaju je selektivno naglašavanje određenih aspekata prošlosti, uz istovremeno izostavljanje ključnog istorijskog konteksta. Pavle Đurišić je u tekstu predstavljen kao pozitivna istorijska ličnost, bez ikakvog pozivanja na dokumentovane činjenice o njegovoj odgovornosti za masovne zločine, saradnji s okupacionim snagama, kao i bez navođenja relevantnih izvora, dokumenata, fotografija ili svjedočanstva.

Sličan postupak primjenjuje se i u prikazu mitropolita Joanikija Lipovca, gdje se izostavljaju podaci o njegovoj saradnji s fašističkim vlastima 1941. Takvo selektivno pripovijedanje ne predstavlja puku grešku ili propust, već svjesno oblikovanje narativa koje eliminiše sve informacije koje bi mogle dovesti u pitanje idealizovanu sliku sporne/spornih ličnosti i ideologija.

### **Emocionalizacija i mitologizacija prošlosti**

Još jedan snažan mehanizam manipulacije jeste korišćenje emocionalno i simbolički nabijenog jezika. Izrazi poput: „golgotškog puta“, „velikog junaka nepobjedivog karaktera“ ili naglasak na kolektivnoj patnji imaju za cilj da izazovu snažnu emocionalnu reakciju i povežu prošlost s identitetom zajednice. Na taj način, istorija prelazi iz sfere racionalne analize u sferu mita i emocija. Umjesto činjenica, u prvi plan dolazi osjećaj zajedničke patnje i herojstva, podstičući čitaoca da zauzme emocionalni, a ne kritički stav prema predstavljenim događajima i ličnostima.

Reinterpretacija prošlosti u skladu sa savremenim interesima

Istorijski događaji i likovi u tekstu interpretiraju se kroz prizmu današnjih političkih i društvenih podjela. Prošlost se ne posmatra u svom istorijskom kontekstu, već se prilagođava savremenim političkim, ideološkim, klerikalnim i identitetskim interesima. Ova reinterpretacija omogućuje legitimizaciju određenih aktera iz prošlosti kao simbola savremenih političkih ciljeva, dok se složenost istorijskih procesa svodi na jednostavne narative o „našima“ i „njihovima“. Na taj način, istorija se instrumentalizuje kao sredstvo političke mobilizacije.

Korišćenje kulturnih i istorijskih mitova

Tekst takođe prepoznaje oslanjanje na kulturno-istorijske mitove, u kojima se istorijske ličnosti poistovjećuju s epskim junacima i simbolima kolektivnog pamćenja. Takva mitologizacija zamagljuje granicu između istorije i legende, dodatno komplikujući kritičko razmatranje stvarnih događaja i odgovornosti.

Pozivanje na autoritet bez stručnog znanja

Poseban problem predstavlja korišćenje crkvenog autoriteta kao izvora istorijskih zaključaka. Religijski autoriteti su u tekstu predstavljeni kao relevantni tumači prošlosti, bez oslanjanja na historiografsku metodologiju, naučne izvore ili stručne rasprave. Takav pristup zamjenjuje naučni autoritet simboličkim i institucionalnim autoritetom, to je jedna od uobičajenih tehnika manipulacije u društvima u kojima religija igra snažnu ulogu u oblikovanju identiteta.

## **Između činjenica i relativizacije: Alati za analizu izvora**

Medij koji, pod izgovorom „pravila druge strane“, „pluralizma mišljenja“ ili navodne objektivnosti i „izbalansiranosti“, daje prostor sagovornicima koji osporavaju naučno utvrđene i dokumentovane činjenice, čini težak profesionalni i etički prestup. Takva praksa ne predstavlja slobodu mišljenja, već svjesnu manipulaciju javnosti, relativizaciju odgovornosti i pokušaj retuširanja - odnosno falsifikovanja - istorijskih i naučnih istina. Objektivnost ne podrazumijeva izjednačavanje činjenica i neistina, već odgovornost prema istini i javnom interesu.

Istorijske priče treba čitati kritički, a ne pasivno. Ako naučite da prepoznate manipulaciju, nećete biti zarobljenik prošlosti. Zato, kada naiđete na neki tekst, video ili audio priču o prošlosti, treba postaviti nekoliko pitanja:

### **Koji medij je objavio priču?**

- Treba pojačati pažnju ukoliko je priča objavljena u glasilu političke stranke, vjerske organizacije, ili nekog drugog zainteresovanog subjekta.
- Kako je priča objavljena: Da li kao komentar, kolumna, istorijski esej, feljton, ili kao kratka, „uzgredna“ vijest?
- Obratiti pažnju da li je priča objavljena kao promo sadržaj?

### **Ko je autor?**

- Da li je to novinar, političar, historičar, blogger, neka zainteresovana osoba, da li je autor ličnost s integritetom?
- Koji bi mogao biti motiv i cilj autora?

- Da li tekst ima neku pozadinu, zašto se baš sada govori o nekom kontroverznom događaju ili личности?

### **Da li su korišćeni istorijski izvori?**

- Da li su navedeni izvori iz kojih je korišćena činjenična građa?
- Da li su izvori korišćeni cjelovito ili selektivno?
- Da li su korišćeni izvori iz vremena nastanka istorijskog događaja ili novijeg datuma?

### **Obrati pažnju na emocije**

- Da li sadržaj izaziva bijes, strah, mržnju, ljubav, zadovoljstvo...?
- Kakav se rječnik koristi: poput izdaja, vjekovni neprijatelji, sveta borba?
- Što jače emocije – to slabije činjenice.

### **Da li priča ima kontekst?**

- Da li je objašnjeno kada, zašto i u kakvim okolnostima se nešto desilo?
- Da li se prošlost gleda očima današnjih vrijednosti?
- Bez konteksta, svaka priča može da zvuči uvjerljivo.

### **Da li u tekstu nešto nedostaje?**

- Da li se naglašavaju samo „naše“ žrtve?
- Da li se prećutkuju greške „naše strane“?
- Da li su izostavljene neke važne, neugodne činjenice?

### **Pažljivo treba gledati video sadržaj i fotografije:**

- Da li su video zapisi i fotografije autentični, da li je na njima bilo nekih intervencija?

- Da li su video zapisi ili dokumenti vezani za priču, ili su ilustracija izvučena iz drugog vremena ili mjesta?
- Obratiti pažnju na objašnjenje (legendu) ispod video materijala ili fotografije.
- Slika može biti lažna i manipulativna kao i tekst. ■

## KLIK NA PROŠLOST - KAKO SE ISTORIJA „PAKUJE” ZA DIGITALNI SVIJET?

Enes Pućurica je kreativni strateg i menadžer društvenih medija sa iskustvom u civilnom i privatnom sektoru, koji profesionalno djeluje na spoju vizuelnog izraza, tehnologije i društvenog angažmana. Diplomirao je arhitekturu na Univerzitetu Selçuk (Selçuk) u Turskoj. Specijalizovan je za osmišljavanje i realizaciju kampanja, produkciju sadržaja i upravljanje društvenim mrežama. Kroz projekte fokusirane na ljudska prava, jednakost, mentalno zdravlje i kulturu razvija edukativne formate i kreativne pristupe koji jačaju medijsku pismenost, kritičko mišljenje i otpornost na dezinformacije i govor mržnje. Učesnik je, govornik i predavač na nacionalnim, regionalnim i međunarodnim događajima.



Zamisli da istorija nije knjiga, nego montažna soba. Na stolu su isti kadrovi: fotografije, citati, datumi, kratki video snimci, spomenici i stari članci. Ali, neko ih stalno reže i lijepi. Iz iste gomile materijala može se napraviti dokumentarac o slobodi ili triler o mržnji. Razlika nije u tome šta postoji, nego šta se izabere, šta se izbriše i kojim redoslijedom se složi.

Jednog jutra, internet je osvanuo pun dokaza. Na feed-u se pojavila arhivska fotografija: lice mlade osobe, kratka biografija, godina rođenja i smrti, i rečenica koja udara pravo u stomak – “Podijeli da se ne zaboravi”. Komentari su već bili suprotstavljeni: jedni su zahvaljivali, drugi su sumnjali, treći su se svađali kao da je pitanje pripadnosti, a ne provjere. Niko nije pitao odakle je fotografija, ko je autor, gdje je original. Većina je reagovala kao što reagujemo kada nam se ponudi priča koja traži emociju prije pitanja.

Promjena perspektive nastaje u trenutku kada zastaneš, i umjesto „da li mi se

sviđa ova vest” pitaš „da li je provjerljiva”, i kada umjesto „ko je u pravu” pitaš „ko je izvor”. Ovaj vodič ne počinje presudom, nego metodom kako da prepoznaš kada se istorija „pakuje” za klik, i kako da vratiš kontrolu nad sopstvenom reakcijom prije nego što je pretvoriš u dijeljenje.

### Anatomija digitalne sfere: Od klika do narativa

Digitalni mediji nijesu samo internet. To su okruženja u kojima se sadržaj pravi i objavljuje online, algoritamski distribuirati, lako kopira i odmah dobija dodatni sloj kroz komentare, reakcije i meme-ove.

Zato se jedna interpretacija prošlosti može proširiti brže od provjere, a naslov i kratki klip često žive duže od cijelog teksta. Najčešće se to dešava na portalima, društvenim mrežama kroz kratke forme i emocije, na YouTube-u i podcast-ima, kao i zatvorenim grupama (Viber/WhatsApp/Telegram). Danas su tu i AI chat alati i pretraživači koji su korisni za pretraživanje, ali mogu izmisliti ili

presložiti podatke, pa ih treba tretirati kao pomoćnike, a ne kao dokaz.

Mini napomena: Tradicionalni mediji (TV, radio, štampa) imaju uredničke procedure, ali i oni mogu biti pristrasni. Digitalni svijet je drugačiji jer brzina, algoritam i angažman često nagrađuju sadržaj koji je zapaljiv, a ne nužno tačan.

U praksi, manipulacija se prepoznaje po tome što se složen događaj pojednostavi u jednu poruku. To može biti izjednačavanje nespojivih pojmova („svi su isti“), prebacivanje fokusa sa činjenica na identitet („ako ne vjeruješ, protiv nas si“), selektivna prošlost, moralna inverzija ili simboličke bitke oko ploča, spomenika i naziva.

AI i savremene tehnologije najčešće ne izmisle manipulaciju, već je ubrzaju i učine uvjerljivijom. Omogućavaju masovnu proizvodnju sadržaja (*content factory*), generisanje ili doradu slika koje liče na arhivske, uvjerljive audio/video obmane (*deepfake*), kao i prevođenje i lokalizaciju poruka, pa tako narativ brže prelazi granice i dobija lokalni ton.

## Kako prepoznati (AI) manipulaciju u praksi

U ovom dijelu radimo na jednom primjeru da bi metod bio jasan i primjenjiv. Poenta nije da pogodiš tačan odgovor, već da uvježbaš provjeru: od emocije, preko izvora, do zaključka.

Na društvenim mrežama se povremeno šire objave koje prikazuju navodne žrtve nacističkih logora kroz fotografije i kratke biografije. Broj podjela raste iz sata u sat, a reakcije na priče polako osvajaju srca publike.

Većina dijeli kako se žrtve ne bi zabora-

vile i kako se sve ne bi ponovilo opet. Problem nastaje kada su fotografije generisane ili značajno i izmijenjene vještačkom inteligencijom, bez provjerljivog izvora.

**Korak 1:** Zastani. Prije dijeljenja i čitanja komentara, primijeti emociju koju objava aktivira. Ako te sadržaj gura na hitnost („odmah dijeli“), to je znak da treba usporiti.

Emocija je često motor viralnosti, a AI sadržaj je dizajniran da pogodi emociju prije objave.

**Korak 2:** Izdvoji tvrdnje. Zapiši tri provjerljive tvrdnje: ko je osoba, gdje/kada je navodno nastao sadržaj i odakle je fotografija. Ako nema datuma, mjesta ili izvora, već imaš prvi problem.

**Korak 3:** Provjeri izvore i porijeklo (*source/provenance*). Ko objavljuje? Da li navode arhiv, muzej, katalog ili link? Da li se ista slika pojavljuje ranije u drugom kontekstu? Storytelling bez izvora nije dokumentacija.

**Korak 4:** Idi van objave (*lateral reading*). Ne oslanjaj se na samu objavu. Pretraži ključne riječi. Traži da li su relevantne institucije upozoravale na slične obmane.

**Korak 5:** Odvoji foto i priču, provjeri ih odvojeno. Vizuelna uvjerljivost nije dokaz, ključni su porijeklo i nezavisna potvrda.

**Korak 6:** Zaključi bez zauzimanja ekstremnih pozicija. Koristi tri nivoa: potvrđeno (ima izvore i potvrdu), neprovjerljivo (nema porijekla ili potvrde) i obmana (postoji analiza da je AI/izmišljeno). Ako je neprovjerljivo, ne dijeli.

Napomena: Na radionici se ovaj metod

koristi na konkretnom primjeru uz zajedničku diskusiju. U vodiču je dovoljno da razumiješ redosljed provjere i da ga možeš primijeniti na slične objave.

### Dešifrovanje manipulacije

Čak i kada dio činjenica može biti tačan, manipulacija se često krije u pakovanju: šta je izostavljeno, kako je naslov kadrirao priču i koje emocije se aktiviraju. U digitalnom okruženju često ne pobjeđuje ono što je najtačnije, nego ono što je najubjedljivije i najdjelotvornije za dijeljenje.

### Manipulacija prošlošću

U ovakvim objavama proizvodi se „dokazni efekat“ – slika djeluje arhivski, a priča zvuči kao istorijska činjenica, iako nema provjerljiv izvor. Problem nije samo netačnost, već to što se sjećanje pretvara u viralni format bez provjere. Važno je znati da ovdje nije poenta napasti nekoga ko dijeli sadržaj, već razumjeti kako mehanizam radi. Od generisanih dokaznih materijala, preko emocionalne reakcije, do simuliranja autoriteta i prikazivanja sadržaja kao edukativnog.

### Generisani materijal

Vještačka inteligencija, sve naprednija, pruža mnoštvo alata dostupnih svima. Na taj način fotografije lako postanu arhivske i dobijamo priče koje zvuče kao istorijske činjenice, iako ne postoji provjerljiv izvor. AI fotografije djeluju uvjerljivo na prvi pogled, ali se odaju sitnicama kad ih pažljivije pogledaš.

Često su to greške na ljudskom tijelu, deformisani aksesuari, bez prirodne teksture, dok pozadina zna da bude nelogična – krive linije, ponavljaju se šare,

a svjetlo i sjenke ponekad idu u različitim smjerovima. Kada posumnjaš, uvijek možeš odraditi obrnutu pretragu slike (reverse image search) i provjeriti da li postoji istorija objavljivanja, originalni autor ili kredibilan izvor.

### Emocionalna reakcija

Generisani materijal osmišljen je da izazove određene brze reakcije publike, kako bi se podjele, reakcije i angažman povećali, a krajnji cilj je da emocija nadvlada racionalnu reakciju. Pokreću se saosjećanje, šok, bijes, strah, krivica ili ponos, a racionalna objašnjenja dolaze naknadno, često kao pokušaj da se već formirani doživljaj opravda.

### Podjele i navijanja

Da bi se izbjegle podjele i navijački okvir od interpretacije kakvi/ko su „oni“, a kakvi/ko smo „mi“ bitno je razdvojiti tri nivoa: činjenice, interpretacije i vrijednosni sud. Činjenice se odnose na pitanja ko, gdje, kada i iz kojeg izvora, interpretacije govore o tome šta taj podatak „znači“, a vrijednosni sud procjenjuje moralnu prihvatljivost. U praksi je korisno razlikovati provjerljive tvrdnje od interpretacija koje izvlače zaključke tipa „ovo pokazuje kakvi su oni“. Manipulacija se često dešava u tom prelazu od tvrdnje ka zaključku, kada se pretpostavka predstavi kao činjenica.

### Crvene zastavice

Tokom provjere, postoje signali koji su tipični za falsifikovanje sjećanja. Sumnju bi trebalo pojačati kada ne postoji link ka arhivu, muzeju ili katalogu, kada nema autora fotografije, datuma objave ili mjesta nastanka, a posebno kada kruži kao *screenshot* bez izvora. Dodatni signal

je format koji je kratak i emotivan, često sa pozivom da se dijeli. Sumnjivo je i kada se profil predstavlja kao istorijska stranica, a ne nudi metod, izvore ili bibliografiju.

Čak i kada nema otvorenog poricanja istorijskih zločina, ovakav sadržaj može proizvesti revizionistički efekat. Širenjem „dokaza“ koji nije stvaran publika gubi povjerenje, istorija postaje teren za relativizaciju, a konfuzija otvara prostor za dezinformacije i negiranje. Upravo zato je ključno razumjeti mehanizme koji pretvaraju sjećanje u viralni format i znati kako ih prepoznati i provjeriti.

Manipulacija prošlošću u digitalnim medijima rijetko izgleda kao očigledna laž. Češće izgleda kao priča koja je lijepo upakovana, sa naslovom i pričom koja ti pokreće emocije, a tek onda činjenice. Tvoja moć nije da znaš sve datume. Tvoja moć je da znaš kako da ih provjeriš. ■

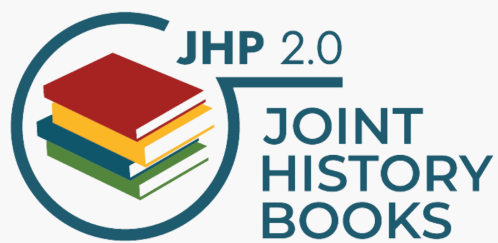
## **Digitalna samoodbrana - Kako prozreti lijepo „upakovanu“ laž**

Ovaj dio možeš koristiti kao kratku rutinu kada naiđeš na neku istorijsku tvrdnju online. Cilj je da napraviš mali razmak između impulsa i dijeljenja.

### **Mini check lista**

- Ko stoji iza objave (autor/medij/stranica) i šta je cilj sadržaja?
- Koje su tri provjerljive tvrdnje i gdje su dokazi (dokumenti, originalni snimak, primarni izvor)?
- Šta nedostaje: kontekst, hronologija, druga strana, originalni citati?
- Da li je jezik zapaljiv (uvijek, nikad, etiketiranje) i da li aktivira jake emocije?
- Da li se sadržaj širi viralno kroz screenshot-ove i grupe, bez izvora?

AI ti može pomoći da formulišeš pitanja, predloži ključne riječi i sažetak, ali AI odgovor nije dokaz. Dokaz je provjeren izvor, arhiv, originalni snimak ili kredibilna institucija.



jointhistory.net

Urednica izdanja: Sanja Radović